

Ірина Шкіцька

Структурно-семантичні особливості прономінально-інфінітивних безособових речень

У сучасному мовознавстві існують різні підходи до розуміння змістової організації речення. Один з них полягає в тому, що семантичний аспект синтаксичних одиниць не розглядається ізольовано від формального, а визначається ним [1; 3; 8]. Зокрема, структурна схема кожного речення призначена для вираження певного інформаційного змісту. Характер його презентації складає схему семантики [9, 65].

Семантику структурної схеми прономінально-інфінітивних безособових конструкцій (односкладні речення на зразок *Є кому руку подати, Ніяк виконати завдання* і т.п.) становить суб'єктивно-модальна інтерпретація події, про яку йдеться в реченні. Суб'єктивно-модальне значення (можливості, неможливості, бажаності, небажаності і под.) може на лексичному рівні виражатись по-різному: дієсловами (*могти, хотіти, при-нути* тощо), модально-предикативними прикметниками та дієприкметниками (*повинен, змушений* і под.), словами категорії стану (*можна, треба* і под.). Займенники (прислівники) – один із засобів вираження суб'єктивної модальності [4]. Один з суб'єктивно-модальних значення цих слів (і в цьому їх специфіці) синтаксично зумовлене: воно виникає лише у тих реченнісних структурах, у яких до займенникового елемента прилягає інфінітив.

У сучасній лінгвістичній науці питання про предикативність займенникового компонента при інфінітиві належить до проблемних. Простежуються різні погляди. Займенники (прислівники) при інфінітиві розглядають по-різному:

як іменний елемент [5; 6];

як предикативний елемент [2];

Іменні компоненти поділяють на:

1) неприсудкові слова: *ніхто, ніщо, нікуди* (мають яскраво виражене значення відповідно суб'єкта, об'єкта, місця дії);

присудкові слова: *ніколи, ніяк* (мають послаблене значення часу і способу) [7].

У сучасній українській мові помітною є тенденція до послаблення іменного значення займенникових слів. Прикладом цього є функціонування ідіоматичних висловів типу *нічого робити, ніде правди діти* і т.д., в яких іменне значення займенників (прислівників) повністю втрачається. Тому в дослідженні

проводиться думка про предикативність займенникових (прислівникових) компонентів.

Проте слід зазначити, що займенники (прислівники) набувають модального значення лише за певних умов, якими виступають такі:

1) акцентуалізація (наголошення) на першому складі;

2) сполучення з інфінітивом, якому не передус частка *не*.

Якщо ці умови не виконуються, конструкції з такими компонентами сприймаються як інфінітивні, наприклад: *...[червоний, і круглий уступився в душу крізь шибку, і] нікуди в світі від нього (місяця) не схватився (В.Кордун); [Дві невигойні рідні муки.] Нічим уже їх не зцілити (В.Гончаренко).*

Отже, у прономінально-інфінітивних безособових реченнях іменний компонент предикативної основи виступає еквівалентом модальних слів. Наприклад: *Нема чого йому (Степану) боятися! [Математика – він чудово її знав] (В.Підмогільний) – пор.: «не потрібно йому (Степану) боятися»; [-Чого кульгаси? – Пробуртили ногу. – То сядь спочинь – А] ніколи мені (Л.Костенко) – пор.: «мені не можна відпочивати»; [І що – закрили русинські студії, а в Studium Latinum я не пішов, – і] без мене є кому задурманювати латиною й німцизною русинських дітей (Р.Іванчук) – пор.: «без мене можуть задурманювати латиною й німцизною русинських дітей»; [... мої вірні агенти ширяють по заулках, і] вже нікуди вміщати цей винний і майже невинний обивательський хлам (М.Хвильовий) – пор.: «і вже не можна вмістити цей ... хлам».*

Семантика займенникового (прислівникового) компонента дозволяє конкретизувати те суб'єктивно-модальне значення, яке виражає предикативна основа, й визначити структурно-семантичні різновиди прономінально-інфінітивних безособових структур.

На основі цього можна виділити такі види заперечних прономінально-інфінітивних безособових речень:

1. Речення, що виражають неможливість дії через відсутність суб'єкта (з іменним компонентом *ніхто*), наприклад: *Уже й нема кому за ним (греком) ридати. [Уже пройшли й сармати, й мітрідати] (Л.Костенко); [З отої дзвіниці я бачу, як він нервується, що] нема кому їхати... (І.Драч).*

2. Речення, що виражають неможливість дії через відсутність об'єкта чи об'єктів (*ніщо, ніхто*), наприклад: *[А десь там на скелі цвітуть едельвейси, хоч там і] нема їм для кого цвісти (П.Скунць); [... і цятки сліз на матовій поверхні сум-*

них свічад, таких високих, де] вже нічим ані дихати, ні снити (Н. Давидовська).

3. Речення, що виражають неможливість дії через відсутність місця дії (ніде), наприклад: [Будьмо щасливі, товариші, хоч не багаті, хоч розорені, пограбовані, без капіталу, а часом і без стріхи, що] нігде буде на світі голову комусь приклонити (О. Довженко); [Прошу сідає, хоч] нема де. [Хіба ось тут, біля мене] (Р. Іваничук).

4. Речення, що виражають неможливість дії через відсутність часу (ніколи), наприклад: [А полк іде.] Нема коли журиться. [Уже хтось інший став під корогву] (Л. Костенко); [Вже й так життя, як льох без душника.] Нема коли і жінку пожаліти (Л. Костенко).

5. Речення, що виражають неможливість дії через відсутність кінцевої точки поширення або стану (нікуди), наприклад: [... і вела його під руку та, до якої колись ходили льоншанівські парубки в тому крайньому випадку, коли] вже не було куди піти (Р. Іваничук); [Брехня поставала перед проваллям –] вже далі нікуди ступать (В. Коломієць).

6. Речення, що виражають неможливість дії через відсутність умов чи причин, за яких можна було б здійснити дію чи продовжити тривалість стану (ніяк), наприклад: [Тоді любити себе не можна чи краще] - **ніяк** (В. Підмогильний); [У ногу поранений: колоша до коліна обірвана й нога зав'язана та в крові,] **ніяк** і поворухнутись йому (А. Головка).

Речення, що виражають непотрібність здійснення дії (можуть бути різні іменні компоненти), наприклад: – **Нічого** мені доказувати, [– нервово кипув лінгвіст, – бо я тобі все одно не повірю] (М. Хвильовий); [Вусатий юрист прикро засміявся:] – **Нема** що дивуватись! [Адже кожен пише в дитинстві щоденники та вірші...] (В. Підмогильний); [А тепер, при подвійній варті,] **нема** чого боятися (Р. Іваничук).

Значення заперечення можливості дії може підсилюватись частками:

а) **ж, же**, наприклад: [Хтось у сірому пальті зупинив по-стать свою під кутом у шістдесят градусів наперед.] **Ай, ніколи ж!** (А. Головка); [Хто віддасть нам життя? А] **немає ж** у кого спитати (Л. Костенко);

б) **і, й, та й**, наприклад: [Вже там жива хіба лише зозуля,] **нема** кому вже **й** накувати літ. (Л. Костенко); [Таке розвели тирло.] **Мені ж** з моїм коником **ніяк і** підступитися (Л. Костенко).

Аналогічно виділяються структурно-семантичні різновиди стверджувальних прономінально-інфінітивних безособових речень. Проте стверджувальні конструкції не численні й мають менше структурно-семантичних різновидів, ніж заперечні прономінально-інфінітивні безособові речення. Зокрема, це конструкції, що виражають можливість дії через наявність:

а) **суб'єкта**, наприклад: [Не приповзе загибель до межі, як] **є** кому умерти за святині (М. Адаменко); [Який не є, а все не сирота, і] **є** кому млинців насмажити (І. Жиленко);

б) **об'єкта (об'єктів)**, наприклад: [Згадують. А]-**є** про що згадати. [Пам'ять їх – цеглина на цеглині] (О. Богачук); [Якщо] Таню і Нелю, в принципі, **є** до кого повертати, [то Лесю Швед – нема] (газ.);

в) **місця**, наприклад: [– Не переживай:] **є** де жити... [якось минеться...] (С. Гуцало); [В чужім краї, в чужім домі при свічі кигичу. Ніде жити, гнізда вити,] **є** де поховать (І. Жиленко);

г) **кінцевої точки поширення дії або стану**, наприклад: [Ось комори – гамазей. Аби родило,] **є** куди зсипати. [Загони, конюшні] (А. Головка); [Старі цямрини обживає мох –] **має** краплині **є** куди губитись (Г. Чубач).

д) **часу** – Такі конструкції у зібраному матеріалі не траплялися, проте їх можна змодельювати, наприклад: Добре, як **тобі є** коли ходити на аеробіку (розм.).

Речення, що виражають можливість дії через наявність умов або причин для її здійснення, та речення, що виражають потрібність здійснення дії, у системі прономінально-інфінітивних безособових структур не простежуються.

Отже, заперечні прономінально-інфінітивні безособові конструкції утворюють більше структурно-семантичних різновидів, ніж стверджувальні.

Таким чином, схемна семантика прономінально-інфінітивних безособових речень конкретизується їх лексико-семантичним наповненням. Зокрема, залежно від типу іменного компонента предикативної основи можна виділити структурно-семантичні різновиди цих конструкцій. У них простежується певна диференціація суб'єктивно-модальної інтерпретації події, про яку йдеться в реченні.

Література:

1. Арват Н.Н. Семантическая структура простого предложения в современном русском языке. – К.: Вища школа, 1984. – 158 с.

2. Арполенко Г.П., Забеліна В.П. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові. - К.: Наук. думка, 1982. - с. 44 - 49.
3. Белошапкова В.А. Современный русский язык - М.: Высшая школа, 1989. - 800 с.
4. Виноградов В.В. О категории модальности и модальных словах в русском языке.-»Труды института русского языка». Ан СССР, т.П, М.,1950.
5. Матвіяс І.Г. Синтаксис займенників в українській мові. - К.: Вид - во АН УРСР, 1962. - - с.97.
6. Русская грамматика: В 2 т. - т.2: Синтаксис. - М.: Наука, 1980. - с. 346, 423.
7. Слинко І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. - К.: Вища школа, 1994. - с. 227 - 231.
8. Шведова Н.Ю. О соотношении грамматической и семантической структуры предложения// Славянское языкознание. М., 1973. - с. 483,478.
9. Шмельёва Т.В. Смысл предложения и семантика минимальной структурной схемы// Русский язык за рубежом. - 1978. - № 5. - с. 64 -67.